

Ольга МИРОНЮК

НАЗВИ СПОРІДНЕНОСТІ ТА СВОЯЦТВА В РОЛІ ЗВЕРТАНЬ (з діалектними паралелями)

Одна з найдавніших груп лексики, назви спорідненості та свояцтва, на протязі всього періоду свого функціонування активно використовується в ролі звертань. Найуживаніші слова-звертання виражали передусім поняття кровної спорідненості, тобто звертання до батька, матері, сестри, брата, дітей. Згодом номінативи спорідненості та свояцтва набувають етикетних значень.

Особливо цікавою з цього погляду є лексема брат. Етикетну функцію слово брат у ролі звертання починає виконувати тоді, коли сема цього слова, *кровна спорідненість*, переноситься на осіб, які цим поняттям не наділені. До того ж, набуття лексемою брат етикетного значення в українській мові не є винятком. Наприклад, в середньовічній Польщі значну силу становила така суспільна верства населення, як шляхта. Вона утворювала ніби величезну, розгалужену родину, що походила від одного джерела й успадкувала ті самі риси¹. Формальним підтвердженням шляхетської рівності та спорідненості, чому надавалося великого значення, було іменування кожного шляхтича братом. За допомогою цього звертання реалізувалася фіктивна рівність шляхти, яка існувала в слові як символи реального високого статусу в суспільстві. Натомість приятелями називали тільки нешляхетних людей – міщан, купців і под.² На підтвердження того, якого великого значення надавалося формі звертання, можна навести такий історичний факт. У 1658 р. литовський князь Богуслав Радзивіл, не знаючи хто буде обраний маршалком трибуналу, пересилає на руки свого агента два листи з такою вказівкою: якщо буде обрано маршалком коронного урядовця або особу, близьку до двору князя, то тоді віддати листа зі звертанням брат, в іншому разі – зі звертанням приятель³.

Як відомо, братами з найдавніших часів називали один одного бойові побратими, товариші. Цей факт дуже добре документується різними писемними джерелами. Звичай побратимства, який широко побутував на Запоріжжі, П. Куліш описує так: „Се наш січовий звичай. Як не одрізняй себе од миру, а все чоловікові хочеться до кого-небудь прихилитись; нема рідного брата, так шукає названого. От побратаються да й живуть довіку купці, як риба з водою”⁴.

Лексема брат та її деривати при звертанні виступають у таких формах кличного відмінка: брате, братоньку, діалектне братчику і под. „Ходім,

ходім, отамане, Батьку ти мій, брате Мій єдиний!...⁵; Прости мене, брате, вірний товаришу!⁶; – Братоньку, що і святіше, й дорожче тобі на сім світі? – Ширая правда, коханий; ніколи її не зневажу... Так між собою Харкевич із Вронським балакали нишком. Вронський той був каштелян, а Харкевич хорунжий⁷; Ні, братчику, я не потурчмився,⁸; І повільно, по складах став [санітар] читати: «Денисе, брате, злей тенантом Сагайдою мивсітутстятялина смерть»⁹ (розрядка в тексті твору – О.М.).

Про популярність звертання брате в пестливому варіанті свідчить і така примітка в словнику за ред. Б. Грінченка: «Очень любимо в употреблении нежно-ласкательное братик, братічок. Особенно любят употребление его женщины как по отношению к брату, так и ко всякому любому молодому мужчине, также при просьбах и пр.»¹⁰.

Звичайно, й чоловіки, зокрема й нерідні, зверталися один до одного цим словом. Якраз за допомогою означення рідний, яке має чисто етикетне навантаження, підкреслюється зацікавлене, співчутливе ставлення до людини. Петро: Микола, братуку мій рідний! Скажи по правді: чи давно уже Наталка з матір'ю тут живуть і як вони прозиваються?¹¹; Тужно, тужно там тобі, Милій брате рідненький!¹².

Як звертання використовуються форми множини та збірності – лексеми брати, браття, братерство: А поки те буде, Любітєся, брати мої, Україну любіте І за неї, безталанну, Господа моліте¹³.

Назву брат (у збірно-множинній формі браття) та дериват братерство використовує духовництво при звертанні до вірників (парафіян): По селах виходять на паперті батюшки: – Браття! Народе православний!¹⁴; Любе братерство! От ми зараз сіємо, кладемо працю, а чи є ж такий, хто б нам напевне сказав, що з нашої праці вийде, чи вродить нам природа, чи ні?.. Нехай же зглянеться Господь всемогутній і милосердний на нашу тяжку працю і пошле нам урожай на нашу землю в цьому році, а ми, браття, будемо дбати і про той хліб, який Христос нам дає...¹⁵.

Часте вживання лексеми брат і дериватів браток, братця у функції звертання призвело до набуття ними в обох формах числа відтінку фамільярності: – Кубанська, – помітивши Наталчину зацікавленість, хлопець торкнувся шабельки рукою. – З бою, брат, добута. – Та який же я тобі „брат”? – Ну – сестра...¹⁶; І голос наказливий згори: – Ну давай, браток! Видряпуйся!¹⁷; „Браття! – веселився Здирський. – Що маємо на календарі?¹⁸.

Давня формула пане брате, а також форма множини пани брати, пани браття знизила ступінь ввічливості: А я казав, пане-брате, що то зоря ясна, А то моя дівчинонька коровицю пасла¹⁹; – Знаєш що, пане-брате? – наївшись, став казати ДениС. – Цур йому удень йти²⁰; Обіззався пан Трясило: „А годі журиться! А ходім лиш, пани-брати, З поляками биться!²¹”; „Ой ну, пани-брати мої, Золото носити, Турбаївців-козаченьків Вірненько просити!...²²”; „На закруті! – отаман каже. Потім підвівся: – Ну,

брата, – каже. – прийшов наш час. . Прощайтесь, пани браття, не поминайте лихом. Хто жив останеться, нехай пом’яне нас тут усіх: ..”²³.

Іменник панібрат, що утворений від формули пане брате, має значення „хороший знайомий, задушевний приятель”²⁴, а панібратствувати означає „поводитися з ким-небудь занадто невимушено, безцеремонно, фамільярно; бути запанібрата”²⁵. Вираз бути запанібрата має очевидну негативну конотацію: „Супроти варварства атеїстів не встоїть жоден храм, осягнувши безперспективність, непотрібність покрови і остроги для тих, кому сам дідько запанібрата”²⁶. Свідченням великої поширеності у вживанні лексеми брат є велика кількість дериватів²⁷.

Матеріал засвідчує також наявність лексеми братиця, іменника жіночого роду, який використовується у функції звертання, аналогічно до лексеми брат у значенні „близька людина, товариш”: Раптом у хату вбігла чорна, як жук, присадкувата дівчина, Яринина товаришка Мотруна. Вона з розгоном підбігла до Ярини, вихопила в неї з рук недостроченого рушника і потягла її за рукав з-за столу. – Братице, біжімо хутчій до двора²⁸.

Аналогічну до слова брат етикетну функцію виконує лексема сестра: ..от вона [Олена] зараз і крикнула: «Цур же йому, пек йому, тому Забрьосі, не хочу та й не хочу за нього заміж! Вернімося, сестро, додому». – «Та чого ж вертатися?» – каже дружечка. – Постіймо хоч трохи у церкві..”²⁹; – Добри ранок, пане вояку! – Здорова була, сестро! – Десь поблизу бійці віталися з словачками³⁰.

Часто використовуються форми звертання з демінутивами сестрице, сестриченько, сестронько і под.³¹.

Доволі вживаними є звертання до великих мас народу у формі множини брати і сестри: Любі брати і сестри, українці!³².

Щодо номену спорідненості батько та його деривату демінутиву батецько, то вони використовуються як ввічливе звертання до чоловіків, яким хочуть засвідчити повагу, або від яких відчувають залежність. Наприклад, супліка до Грицька К[вітки]: Хто, кажуть, до кого, – ми до тебе, Грицько! З суплікою прийшли: я, бач, та мій Рябко. Не дай загинуть нам, не дай з нас кепковати: А доки ж буде нас зле панство зневажати? Пусти нас, батецьку, до хати!³³; – Батецьку, ваше благородіє!.. Не знаю, як вас і величати!³⁴.

Відоме звертання батьку до особи, яка наділена владою, силою: Батьку козацький, славний лицар!³⁵: «Добре, батьку отамане!» – кругом заревіло³⁶.

У живому мовленні виступають численні пестливі форми лексеми батько, що можуть використовуватись у ролі звертання як до рідного батька, так і до старших чоловіків взагалі, зокрема своїх /батьком зобов’язана називати свекра невістка/: батьо, багусь, багуньо, батусе, батенько і под.³⁷. Наприклад: – О Боже, Боже! – зойкнув він [дядько]. – Слава Богу, батеньку, не побивайтеся!..³⁸.

Якщо ввічливість дозволяє звертатися до нерідних осіб тільки за

допомогою лексеми батько, то ввічливим звертанням дітей до батька є слово тато й похідні від нього: таточко, татко і под.: – Треба ж, – сказав Олексій, – покликати жениха. – Покличте, таточку, – сказала Галочка. – Коли почали, будемо кінчати³⁹; – Не забувай нас, татку, в Каховці!...⁴⁰.

Маємо приклад звертання татунцю до духовної особи: Потім підморгнув [дяк Падаличка] до оця Здановича одним оком і казав, підтягуючи синім носиком: – Корова мусить бути, татунцю, а що ж би ми доїли, якби не корова?...⁴¹.

У південно-західних говорах для ввічливого звертання до батька використовується лексема дєдя: То прийшов він [Гриць] вечором додому та й застав дівчата на печі. – Дєдю, ми хочемо їсти, – сказала старша, Гандзуня⁴²; – Що ти за їден? – Я си називаю Олекса. Дєдя мій називаєси Василь Довбуш⁴³.

Діалектним є також ввічливе звертання до батька няньо, нянько⁴⁴.

Етикетність лексеми мати виявляється при її вживанні щодо нерідної особи в ролі шанобливо-ввічливого звертання, як правило, у пестливій формі матінко: баба Марина приносить мені часом масло...себто прийшла вона та, дожидаючи мене, про щось голосненько балакає з мою куховаркою. Чую тільки останні слова, що говорить баба Марина: – Отаке горе, матінко!.. Я й собі встряваю: – Так що там у вас таке? Якась okazія, чи що? – Ох, матінко, бодай і не казати! – одмовляє баба Марина, махнувши рукою⁴⁵.

Матір'ю в Україні нині, як і здавна, прийнято називати нерідну особу – матір чоловіка та дружини: Ось прибув хлопець моторний, На нім жупан чорний, Із сватами він з'явився та матусі уклонився: – Надобридень вам, матусю! Я приїхав по Катрусю! Я приїхав Катрю взяти, Чи ти будеш моя мати?⁴⁶.

Слід зазначити, що в карпатських говорах ввічливим звертанням до матері є форма мамко, а не мамо: Музика грала, а парубки співали: „Отвори, неньо, ліску, веземо ти невістку, Отвори, мамко, ворота, веземо ти невістку без рота”⁴⁷.

Для української мови характерним є ввічливе звертання до рідної матері, а також до старшої шанованої особи жіночої статі, словами нєня, нєнька: – Ох, моя мати, Мати старесенька, Нєня ріднесенька!⁴⁸; Застогнала Єлена й обвисла на воринню непритомна. Прибіг малий Олексик, торгає... – Нєню! Нєню! Що нічого не говорите?...⁴⁹; Бабусенько, голубонько, Серце моє, нєнько!⁵⁰; Ну, дядино-нєнько! Воно за сю ласку Дав би й на запаску, Та грошей не маю, Хіба заспіваю⁵¹.

Лексема син та деривати-демінутиви, як це ведеться від давньоруської доби, виконують етикетну функцію звертання в мові старшої за віком людини до молодшої особи чоловічої статі: – Прощавайте, дідусю... – Прощавай, сину⁵²; Вільно тут дихається після денної спеки... Ягнич у безмежній щедрості погукує знов до кельнерів: – Ану, синочки, ще, ще сюди, пліз чого-небудь! Хай люди повеселяться...⁵³.

Часте вживання лексеми син до молодших за віком людей призвело до того, що звертання сину набуло чисто мовно-етикетного значення і в побуті може використовуватися стосовно дівчини: – Що то, сину Марисуню, попід вікна ходить? – Тото, ньенько-попаденько, місяченько сходить. – Що то, сину Марисуню, попід вікна шепче? – Тото, ньенько-попаденько, кіт молоко хлебче⁵⁴.

Звертання сину вживають священнослужителі стосовно своїх духовних чад: Коли повернулися втретє в кімнату з полицями, прелат Льотгі спинився перед великою мапою обіч дверей і спитав увівголос: – З якої саме околиці походите, мій сину?⁵⁵; Тому, сину мій дорогий, не вгашай вогню. Єсть Бог, нема Бога – нехай се не тривожить твоєї душі⁵⁶.

Український епикет дозволяє також вживання звертань доньцю, дочко в мові старших за віком людей до молодшої особи жіночої статі. Стара циганка перелякалася виду дівчини і відразу її обняла. – Доньцю, – каже, – доньцю, яка в вас пригода? – Мавро! – лиш крикнула [Тетяна] і на грудях мов закамєніла⁵⁷; Аж горло йому [Ягничу] стиснуло, коли він дивився на племінницю. Схудла, змарніла... – Це ось компоту вам принесла, – поставила термос на пісок. – З урюком... – Спасибі. Сідай, дочко, посидь⁵⁸; У сінях Оксьонша подала Артемові новеньку троячку і зашепотіла: – Візьміть, дядечку, за те, що помогли. Візьміть. – У мене, дочко, гроші є, – сказа Артем, навіть не глянувши на троячку⁵⁹.

Для вираження поваги до старих людей з боку молодших використовуються такі терміни свояцтва, як дід, баба. Ці лексеми також мають багато пестливих форм – дідусю, дідусеньку, бабусю, бабусеньку і под.

Як зазначав ще Б. Грінченко, сільська ввічливість вимагає, щоб кожна молода й середніх літ людина називала дідом кожного старого⁶⁰. – Дайте, дідусю, я. – Ну, на, сину, розв'язи хоч ти. А то я вже такий старий став, що он, бач, зав'язати зав'язав, а розв'язати вже й руки не туди⁶¹; Дідусеньку! – услід хлоп'ята розкричались. А дід собі роззувся і світло загасив⁶².

Увічливе звертання осіб молодшого віку як до рідної, так і не до рідної старшої особи жіночої статі – бабусю, бабунню і под.: Ох, як весело на світі! А тобі, бабусю, Чи весело?⁶³; – Бабунню, бабусеньку моя золота, чом ти мене покинула! – кликала я там в розпуці раз по раз... – Бабунню, бабунню... я камінь! Бабусеньку моя дорога, я одна з тих, над котрими добрі люди мусять і без любові мати милосердя!... – І ридуючи диким плачем, товкла я головою об дерева, обнімаючи їх ніби бабунню...⁶⁴.

Звертання за віковою ознакою до осіб, для яких наступив період золотієї осені, особливо до старших жінок, – бабусю, є проявом агресивної неввічливості (тим більше тоді, коли той, хто звертається, сам не набагато молодший за адресата мовлення). Часто-густо таке звертання абсолютно справедливо сприймається людьми як образливе, тому нерідко можна почути у відповідь: „Яка я вам (тобі) бабуся?”.

Номени спорідненості тітка, дядько, дядько, здебільшого у формі

демінутивів, і нині використовуються при звертанні молодих осіб як до своїх родичів, так і взагалі до старших за віком людей: – Куди ж ви, дядечку? Паляниці ж, як сахар. Десять копійок, дядю! Ну, за дев'ять оддам!⁶⁵; Дівчина враз немов опритомніла, вхопила шевця за руку, гладила її тонкими пальчиками і шепотіла, шепотіла, плачучи: – Спасибі вам, дядечку, спасибі, рідненький...⁶⁶.

Номен спорідненості тітка (південно-західне діалектне – тета) вживають до всіх старших жінок. Б. Грінченко зазначає, що тітка – „кожна заміжня жінка”⁶⁷. Він [Савка] уклонився Зої низько, майже землі капелюхом торкаючись і став. – Як ваше здоров'я, тетю? – спитав несміливо⁶⁸. Звертання тітко має численні пестливі варіанти: тітусю, тіточко, тітонько і под.: От і загомоніла [Явдоха] на них: – Чи ви показалися?... – Ох, тітусю! – насилу промовив пан Забр'юха. – Тут зовсім біда⁶⁹, – А чи не можете мені сказати, тіточко, чи далеко живе Хома Прядка? – сказав я. Потім злегка підняв бриль і додав: – Добридень⁷⁰; Я вже засинав, коли в двері тихенько постукала тітонька Дуся і спитала змовницьким шепотом: – Микола, Микола! Ну, як? – Все гаразд, тітонько, – підійшов я до дверей. – Тільки принесіть, будь ласка, якогось дроту...⁷¹.

На великому обширі південно-західного наріччя української мови при шанобливому звертанні до чоловіків вживається лексема вуйко, пряме значення якої „дядько по матері”⁷². Старший брат церковний Василь, почав говорити: – От не знаю, чи то в четвер, чи в п'ятницю та прибіг до мене писарчин парубок. „Ой, – каже, – вуйку, я видів, як стара Романиха з-під церкви дошку несла”⁷³. Відповідну етикетну функцію до осіб жіночої статі в деяких південно-західних говорах виконує лексема вуйна – „дядина”⁷⁴.

На Буковині функціонує ввічливе звертання леліко (лелічко), ліліко (лілічко) до невістки, молоді господині: Колис мені казали леліко, бо я молода ще була⁷⁵; Балакали про одно і друге, а нараз спитала вона мене: „Чого ви такі марні, лелічко Маріє?...”⁷⁶. Леліка (лелічка) – лексема румунського походження⁷⁷, має основні значення „дружина брата”, „старша сестра”⁷⁸.

При звертанні до чоловіків використовується на Буковині лексема бадіка, також запозичена з румунської мови⁷⁹. Бадіка – „старший віком чоловік”⁸⁰. Наприклад: – Маріє! – Гай, бадіко!⁸¹.

У функції звертання в сучасній українській мові використовуються ще такі терміни свояцтва, як небіж, небога. Крім основного значення небіж – „син брата або сестри”, небога – „дочка брата або сестри”⁸², ці лексеми при звертанні набувають і деяких інших значень. Наприклад, звертання небоже вживається стосовно чоловіків, переважно молодшого віку або рівних (з почуттям зверхності): А сядь лишень та напиши Оцю бувальщину... То, може, Інако скажете, небоже⁸³; Сварка починала вже ставати бійкою, і старий Іван вмшався в діло: – Ти, небоже Петре, не будь угурний, таже знаєш, що молодий мусить старшому змовчати⁸⁴. А чи я гірший за пана? Най раз полежу, йк пан, бо й я такий самий. – Ой, не, небоже. Ти не

такий!⁸⁵. Пор. ще звертання батька до рідного сина: – Синку, – питався тато, – а мені хто, небоже, кукурудзки вісапає?⁸⁶.

Аналогічну етикетну функцію виконує і лексема небога. Вона використовується як звертання матері до дочки, чоловіка до дружини і має конотацію співчутливого ставлення до близької особи: Як Катруся приходила до пам'яті, то мама сідала коло неї і жалібно говорила: – Катрусе, доки ти, небого, меш слабувати?⁸⁷; Притулив [чоловік] лице до шибки, та й сльози по вікні спливали. – Ой стара, тото-м дїждалися на сивий волос вінка! Тото, небого, десь б'єш головою у стіни, тото до Бога ридашш!⁸⁸.

Терміни свояцтва кум, кума у функції звертання набувають значення „приятель”, „приятелька”⁸⁹: – Гей: куме! – гукає Хома до Романа Блаженка. – Ходіть-но до мене персиків їсти⁹⁰.

Формула куме-брате має відтінок фамільярності: Приклавши руку до серця, дядько Лук'ян од порога вклоняється стінам і вже тоді звертається до господаря: – А чи бачиться, видиться, здається вам, куме-брате, що ви залежалися і чи не пора хоча б поворохнутись⁹¹.

Отже, всі елементи лексико-семантичної групи спорідненості та свояцтва мають широкий діапазон етикетного функціонування в ситуації звертання. Особливістю лексем цієї групи є висока частотність уживання і продуктивна деривація з демінутивами.

¹ Bystron J.S. Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. - Т. 1. – Warszawa: PWN, 1976. – S. 157.

² Łoziński W. Życie polskie w dawnych wiekach. – Kraków: wyd-wo literackie, 1974. – S. 199.

³ Там же. – С. 63.

⁴ Куліш П. Чорна рада. – К.: Веселка, 1990. – С. 63.

⁵ Шевченко Т.Г. Кобзар. – К.: Дніпро, 1966. – С. 123; далі Шевченко.

⁶ Наша дума, наша пісня. – К.: Рад.школа, 1966. – С. 149; далі НДНП.

⁷ Українські поети-романтики. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 143; далі Романтики.

⁸ Маковей Осип. Твори в 2-х томах. – К.: Дніпро, 1990. – т. I. – С. 686.

⁹ Гончар Олесь. Твори в 6-ти томах. – К.: Дніпро, 1978-1979. – С. 196; далі Гончар із зазначенням тому.

¹⁰ Грінченко Б. Словарь української мови. Т. I-IV. – Київ, 1907-1909. – Т. I. – С. 92; далі Грінченко із зазначенням тому.

¹¹ Котляревський І.П. Твори. – К.: Дніпро, 1980. – С. 233.

¹² Романтики. – С. 352.

¹³ Шевченко. – С. 340.

¹⁴ Гончар П. – С. 531.

¹⁵ Липківський Василь, Слово Христове до українського народу. Книга II, зшиток III. – К.: б-ка журналу “Пам'ятки України”. – 1991. – С. 251; далі Липківський.

¹⁶ Гончар III. – С. 81.

¹⁷ Гончар IV. – С. 552.

- ¹⁸ Крижанівський А.С. Томагавки і магокони. – К.: Дніпро, 1990. – С. 286.
¹⁹ НДНП. – С. 183.
²⁰ Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Повісті та оповідання. Драматичні твори. – К.:
Наук. думка, 1982. – С. 378; далі Квітка.
²¹ Шевченко. – С. 69.
²² НДНП. – С. 114.
²³ Грушевський М.М. Предок. – К.: Веселка, 1990. – С. 234.
²⁴ Словник української мови в 11-ти томах. – Т. VI. – С. 44; далі СУМ із
зазначенням тому.
²⁵ Там же. – С. 45.
²⁶ П'ята пора, часопис, 1993, лютий-березень. – С. 15.
²⁷ СУМ I. – С. 227.
²⁸ Леся Українка. Твори в 4-х томах. – Т. 4. – К.: Дніпро, 1982. – С. 96.
²⁹ Квітка. – С. 188.
³⁰ Гончар I. – С. 331.
³¹ СУМ IX. – С. 151.
³² Липківський. – С. 220.
³³ Гулак-Артемівський П.П. Твори. – К.: Дніпро, 1978. – С. 28.
³⁴ Квітка. – С. 254.
³⁵ Грінченко I. – С. 33.
³⁶ Шевченко. – С. 86.
³⁷ Грінченко I. – С. 33.
³⁸ Кобилянська О. Твори в 2-х томах. – К.: Дніпро, 1988. – Т. I. – С. 163; далі
Кобилянська із зазначенням тому.
³⁹ Квітка. – С. 356.
⁴⁰ Гончар II. – С. 445.
⁴¹ Тудор Степан. День отця Сойки, 1956. – С. 278; далі Тудор.
⁴² Стефаник Василь. Твори. – К.: Дніпро, 1964. – С. 71; далі Стефаник.
⁴³ Хоткевич Гнат. Авірон. Довбуш. Оповідання. – К.: Дніпро, 1990. – С. 126;
далі Хоткевич.
⁴⁴ СУМ V. – С. 459.
⁴⁵ Пчілка Олена. Твори. – К.: Дніпро, 1988. – С. 352.
⁴⁶ Жартівливі пісні. – К.: Наук. думка, 1967. – С. 324; далі Пісні.
⁴⁷ Кобринська Наталя. Вибрані оповідання. – Львів: книж.-журн. в-во, 1954. –
С. 152.
⁴⁸ Романтики. – С. 157.
⁴⁹ Хоткевич. – С. 217.
⁵⁰ Шевченко. – С. 140.
⁵¹ Гулак. – С. 86.
⁵² Хоткевич. – С. 464.
⁵³ Гончар VI. – С. 399.
⁵⁴ Пісні. – С. 221.
⁵⁵ Тудор. – С. 153.
⁵⁶ Хоткевич. – С. 194.
⁵⁷ Кобилянська II. – С. 446.
⁵⁸ Гончар VI. – С. 373.
⁵⁹ Тютюнник Григорі. Вибрані твори. Оповідання. Повісті. – К.: Дніпро, 1981. –
С. 556; далі Тютюнник.

- ⁶⁰ Грінченко І. – С. 338.
⁶¹ Хоткевич. – С. 464.
⁶² Романтики. – С. 180.
⁶³ Шевченко. – С. 140.
⁶⁴ Кобилянська І. – С. 30.
⁶⁵ Винниченко Володимир. Краса і сила. – К.: Дніпро, 1989. – С. 35.
⁶⁶ Тютюнник. – С. 430.
⁶⁷ Грінченко ІV. – С. 267.
⁶⁸ Кобилянська ІІ. – С. 530.
⁶⁹ Квітка. – С. 190.
⁷⁰ Винниченко. – С. 712.
⁷¹ Тютюнник. – С. 528.
⁷² СУМ І. – С. 785.
⁷³ Стефаник. – С. 89.
⁷⁴ СУМ І. – С. 785.
⁷⁵ Матеріали для словника буковинських говорів. Вип. 11-5. – Чернівці, 1978. – Вип. 4. – С. 20; далі МСБГ.
⁷⁶ Кобилянська ІІ. – С. 161.
⁷⁷ Етимологічний словник української мови. – Т. ІІІ. – С. 207; далі ЕСУМ із зазначенням тому.
⁷⁸ МСБГ 4. – С. 20.
⁷⁹ ЕСУМ І. – С. 112.
⁸⁰ СУМ І. – С. 66.
⁸¹ Кобилянська ІІ. – С. 160.
⁸² СУМ V. – С. 249.
⁸³ Шевченко. – С. 387.
⁸⁴ Стефаник. – С. 89.
⁸⁵ Хоткевич. – С. 161.
⁸⁶ Стефаник. – С. 35.
⁸⁷ Стефаник. – С. 57.
⁸⁸ Стефаник. – С. 37.
⁸⁹ СУМ ІV. – С. 397.
⁹⁰ Гончар І. – С. 163.
⁹¹ Тютюнник. – С. 244.